

UOT: 339.727.22

Ənvər Allahyar oğlu QASIMOV
Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin (SOCAR-ın)
“Neft-qaz elmi tədqiqat layihə” İnstitutunun dissertantı
Anver.qasimov@socar.az

NEFT-QAZ SƏNAYESİNDƏ BEYNƏLXALQ MALİYYƏLƏŞMƏNİN MAHİYYƏTİ VƏ ONUN İNKİŞAFININ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi - müasir iqtisadi şəraitdə neft-qaz sənayesində beynəlxalq maliyyələşmənin mahiyyəti və onun inkişafının əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsidir.

Tədqiqatın metodologiyası - tədqiqat işində məntiqi ümumiləşdirmə, sistemli yanaşma, analiz və sintez metodlarından istifadə edilib.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti - tədqiqatdakı əsaslı araşdırmalara əsasən statistik məlumatlardan görüldüyü kimi, «Əsrin kontraktı» adlandırılan bu layihə ilə ölkə iqtisadiyyatının inkişafının təməli qoyulmuşdur və investisiya məbləğlərində multiplikator səmərəsini nəzərə alsaq zəncirvari təsirlə iqtisadiyyatın digər sahələrinə də əhəmiyyətli dərəcədə təsir edəcəkdir.

Tədqiqatın nəticələri - respublikanın neft-qaz sənayesində beynəlxalq maliyyələşmənin tətbiqi şərti olaraq bir neçə istiqamətlər üzrə təsnifləşdirilə bilər və bu layihələrin icrasına başlanaraq onun beynəlxalq mənbələrdən maliyyələşdirilməsi respublika iqtisadiyyatını köklü şəkildə müsbət istiqamətlərə yönəltmişdir.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi - neft-qaz sənayesində beynəlxalq maliyyələşmənin inkişafının əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir və onun sayəsində layihəyə qoyulmuş investisiyanın dövlət büdcəsi xərclərindəki və ÜDM-dəki vəziyyəti qiymətləndirilmişdir.

Açar sözlər: *neft-qaz sənayesi, beynəlxalq maliyyələşmə, saziş, layihə, investisiya, xərc.*

Giriş

Məlum olduğu kimi, 90-cı illərin əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycan Respublikasının müstəqillik dövründən etibarən ölkənin bütün sahələrində olduğu kimi neft-qaz sənayesində də yeni inkişaf mərhələsinin yaranmasına ehtiyac yarandı. Azərbaycan Sovetlər Birliyinin tərkibində olduğu müddətdə hasil etdiyi karbohidrogenlər mərkəzin müvafiq göstərişləri ilə mərkəzləşərək Mərkəzi Komitənin bölgüsü əsasında daxil olan respublikalara bölünürdü. Bu zaman vahid ölkədaxili infrastrukturardan planlı iqtisadiyyatın sistemləri əsasında istifadə edilirdi. Xüsusi ilə gələcəkdə Sovetlər Birliyinin dağılması və respublikaların müstəqilliyə doğru istiqamətlənməsini məhdudlaşdırmaq üçün biznes mühitində iqtisadi qanunların əksinə olaraq istehsalın iş və xidmətlər üzrə dəyər zəncirində coğrafi olaraq məsafə artırılırdı. Belə ki, hər hansı respublikada müəyyən bir məhsulun istehsalı üçün tələb olunan iş və xidmətlər bilərəkdən başqa respublikalarda yerləşdirilirdi. Bu isə öz növbəsində məhsulların rəqabətqabiliyyətliliyinin olmamasına və ya az olmasına, keyfiyyətin aşağı olmasına, eləcə də itkilərin çox olmasına səbəb olmuşdur [3, 5, 7, 9]. Lakin qeyd edilən müstəqillik dövrü başlayandan sonra əlaqəli zəncir infrastrukturlarından istifadə tam və ya qismən donduruldu və ya onlardan istifadə kommersiya münasibətləri ilə tənzimləndi. Belə bir iqtisadi şəraitdə ölkəmizin neft-qaz sənayesində beynəlxalq maliyyələşmənin mahiyyətinin və onun inkişafının əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsinə böyük zərurət yaranmışdır.

Azərbaycan Respublikasının neft-qaz sənayesində beynəlxalq maliyyələşmənin təşəkkülü

Respublikanın iqtisadiyyatının əsas sütunlarından olan neft-qaz fəaliyyətinə beynəlxalq marağ aydın göründü. Bu səbəbdən də aparılan neft strategiyasının tərkib hissəsi olan danışıqların nəticəsində 20 sentyabr 1994-cü ildə məlum «Əsrin kontraktı» adlı Hasilatın Pay Bölgüsü Sazişi müxtəlif şirkətlər (o cümlədən Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti (bundan sonra SOCAR) və Azərbaycan dövləti arasında imzalandı [17]. Bu Saziş, xüsusən də onun beynəlxalq neft

şirkətlərilə imzalanması regionda güclü meqa layihələrin davamlı inkişafına zəmin yaratdı. Qeyd olunan Sazişin əhatə yataqları Azəri, Çıraq və Günəşli yataqlarının dərinsulu hissələrini əhatə edirdi. Saziş imzalandıqdan 4 il ərzində geoloji kəşfiyyat, eləcə də digər tələb olunan infrastruktur qurulduqdan sonra 1998-ci ildə ilkin neft hasil olundu. Həmin dövrdə beynəlxalq neft qiymətlərinin aşağı olmasına baxmayaraq layihələrin gəlirliyi tərəfdaşları yenə də maraqlandırır. Beləliklə, ilk Saziş 1994-cü ildə imzalandıqdan sonra xarici tərəfdaşların inamı günbəgün artaraq növbəti maraqların yaradılmasına əsas yarandı. Hal-hazırədək 30-a qədər bu tipli Sazişlər imzalanmışdır [18].

Dünyada neftin sənaye üsulu ilə hasilatına ilk dəfə ölkəmizdə başlanılmasına baxmayaraq, müstəqillik əldə edildikdən sonra Azərbaycan Respublikası ərazisinə məxsus neftin istifadəsinə dair neft sənayesinin idarəetmə strukturunun təkmilləşdirilməsinə, neft və enerji kompleksinin inkişafının təmin edilməsinə böyük ehtiyac yaranmışdır. Ona görə də həmin dövrdə neft sənayesinin idarəetmə strukturu yenidən təşkil edilərək təkmilləşdirilmiş və neft-qazın kəşfiyyatı, hasilatı, nəqli, emalı, satışı və sair işlərlə məşğul olan müxtəlif qurumlar bir mərkəzdə cəmləşdirilərək “Azərineft” Dövlət Konserninin və “Azərneftkimya” İstehsalat Birliyinin bazasında Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti yaradılmışdır [16, s. 101]. “Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin strukturunun təkmilləşdirilməsi haqqında” “Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2003-cü il 24 yanvar tarixli 844 nömrəli Fərmanında dəyişikliklər edilməsi barədə” ölkə başçısının 22 dekabr 2014-cü il tarixli, 430 nömrəli Fərmanına əsasən şirkətin tam rəsmi adı Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti, qısaldılmış rəsmi adı isə SOCAR kimi müəyyən olunmuşdur [2 və 6, s. 25].

Sözgedən Hasilatın Pay Bölgüsü Haqqında Sazişin imzalanması yeni təcrübə ilə yanaşı, beynəlxalq investisiyanı cəlb etdi və investorların maraqlarını təmin etdi. Həmin dövrdə beynəlxalq investorlar üçün diversifikasiya edilmiş gəlirlər xüsusi önəm daşıyırdı. Nəticə etibarilə bütün sahələrin inkişafında maliyyələşdirmə vacib amildir. Əminliklə qeyd edə bilərik ki, istehsalı və inkişafı şərtləndirən və insan resursu və istehsal gücləri ilə yanaşı kapitalın, yəni maliyyələşdirmənin təmin edilməsi vacib amillərdəndir. Bu sahə son dövrlərdə, xüsusi ilə yeni texnika və texnologiyaların inkişafı dövründə daha da inkişaf etməyə başlamışdır. Belə ki, biznes mühitinin daha çevik və əlaqəli şəkildə fəaliyyəti, hesablama, qərarvermə və aidiyyəti üzrə rəqəmsal texnologiyalardan istifadə beynəlxalq maliyyə platformasında əlavə dəyər yaratmağa imkan vermişdir. Qloballaşma və internetin inkişafının layihələrin maliyyələşdirilməsində əhəmiyyətli rolunu danılmazdır.

Neft-qaz sənayesində beynəlxalq maliyyələşmənin alətlərindən istifadə olunmamasının səbəbləri

90-cı illərin ortalarından etibarən respublikanın iqtisadiyyatının inkişafını, eləcə də gələcəkdə şaxələndirilmiş və fundamental iqtisadiyyatın əsasını yaradan neft-qaz layihələrinin inkişafında maliyyələşdirmənin, xüsusi ilə də beynəlxalq maliyyələşdirmənin rolu vacib hesab edilərək daha ətraflı araşdırılmasına, təhlillər aparıb gələcək layihələrin yaranmasına və digər sahələrə də faydasına əminlik üçün ehtiyac vardır [11, 12, 13, 14, 15]. Məlumdur ki, 1994-cü ilə qədər Azərbaycan Respublikasının neft-qaz sənayesində beynəlxalq maliyyələşmə alətlərindən istifadə olunmamışdır. Buna səbəb kimi aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- ölkə müstəqillik dövrlərinə yeni qədəm qoymuşdur;
- stabil müstəqillik və bütün sahələrdə müsbət inkişaf meyilləri 1993-cü ildən sonra göründü;
- yeni layihələrin olmaması;
- beynəlxalq şirkətlərin cəlb olunmaması;
- əhəmiyyətli məhdudiyyətlər (məsələn, dil baryeri və s.);
- aidiyyəti kadrların və təcrübənin olmaması;
- beynəlxalq təcrübənin mənimsənilməməsi;
- layihələrin beynəlxalq standartlara uyğun göstəricilərinin hazırlanması və s. bu kimi amillər həmin dövrə qədər nəinki neft-qaz, digər sahələrdə də beynəlxalq maliyyələşmənin olmadığını şərtləndirirdi.

Hasilatın Pay Bölgüsü Haqqında Saziş (HPBHS) və onun əsas şərtləri

20 sentyabr 1994-cü ildə dünyanın 6 ölkəsinin təmsil etdiyi 11 neft şirkətinin iştirakı ilə “Əsrin Kontraktı”nın imzalanması Azərbaycan Respublikasının neft-qaz sənayesində beynəlxalq maliyyə-ləşmənin təməlinin qoyuluşu kimi qeyd oluna bilər [4, 8, 10]. Göstərdiyimiz tarixdə imzalanmış “Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda Azəri, Çıraq yataqlarının və Günəşli yatağının dərinlikdə yerləşən hissəsinin birgə işlənməsi və neft hasilatının pay bölgüsü haqqında Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti ilə AMOKO Kaspian Si Petroleum Limited, Bİ-Pİ Eksploreyşn (Kaspian Sİ) Limited, Delta Nimir Xəzər Limited, Den Norske Stats Olyeselskap A.S, Lukoyl Səhmdar Cəmiyyəti, MakDermott Azərbaycan INK, Pennzoil Kaspian Korporeyşn, REMKO Xəzər Enerji Limited, Türkiyə Petrolleri A.O., YUNOKAL Xəzər, LTD arasında Saziş”in qəbul və təsdiq edilməsi, onun həyata keçirilməsinə icazə verilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının 2 dekabr 1994-cü il tarixində 933 sayılı Qanunu təsdiq olunmuşdur [17]. Əvvəlcə son dövrdə Azəri, Çıraq və Günəşli (AÇG) yataqlarının dərinisulu hövzəsinin birgə işlənməsi və hasilatın pay bölgüsü arasında Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə podratçı arasında Hasilatın Pay Bölgüsü Haqqında Sazişə (HPBHS) əsasən bu layihənin iştirakçılarının payları və göstəricilərini cədvəl 1-dəki kimi təsvir edək.

Cədvəl 1

Hasilatın Pay Bölgüsü Haqqında Sazişə (HPBHS) əsasən müxtəlif ölkələrdən layihədə iştirak edən şirkətlərin payları [18]

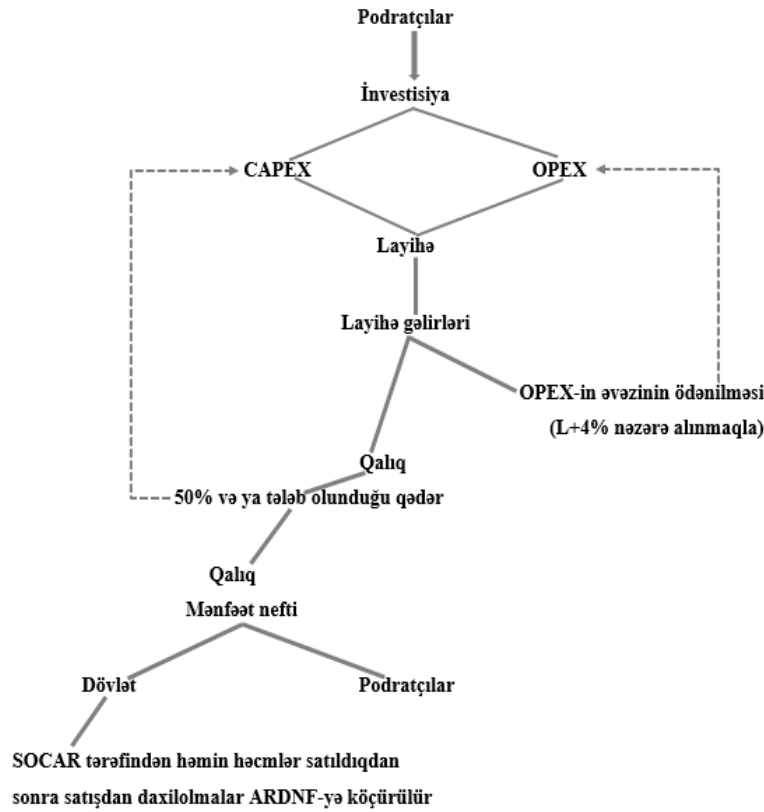
Layihədə iştirak edən şirkətlərin adı	Şirkətlərin təmsil etdikləri ölkələrin adı	Şirkətlərin payı, %-lə
Azərbaycan (Ey Si Ci) Limited	Azərbaycan Respublikası	11,6461
BP Eksploreyşn (Caspian Si) Limited	Böyük Britaniya	35,7828
Statoyl Abşeron a.s.	Norveç	8,5633
İnpeks Sausvest Kaspian Si, Ltd	Yaponiya	10,9644
Türkiyə Petrolleri A.O.	Türkiyə	6,75
Ekson Azərbaycan Limited - Ekson Mobil	ABŞ	8,0006
İtoçu Oyl Eksploreyşn (Azərbaycan) Limited	Yaponiya	4,2986
Chevron TEKSA co	ABŞ	11,2729
Amerada Hess	ABŞ	2,7213

Bu Sazişin əsas şərtləri aşağıdakı kimi olmuşdur:

- 30 il müddətinə;
- podratçılar layihə ilə bağlı investisiyaları təmin edir;
- dövlət investisiya qoyuluşunda iştirak etmir;
- podratçıların investisiyaları rüblük əsasda uçota alınır;
- podratçıların investisiyaları rüblük əsasda uçota alınır, üzərinə Libor+4% illik maliyyə xərc-ləri əlavə edilir, xərclər kapital (CAPEX) və əməliyyat (OPEX) kimi təsnifləşdirilir, çıxarılan həcmərdən ilk növbədə OPEX-in, yerdə qalan hissənin yarısı CAPEX-in əvəzinin ödənilməsinə yönəldilir, yarısı isə mənfəət nefti kimi nəzərə alınır;
- mənfəət nefti kimi nəzərə alınan həcm dövlətlə podratçılar arasında R-amilə uyğun bölüşdü-rülür (HPBHS-lərin çərçivəsində dövlətlə podratçılar arasında xərclər ödənildikdən sonra qalan həcm mənfəət nefti adlanır və bu həcm dövlətlə podratçılar arasında R-amilə əsasən bölünür. R-amilə əsasən hesablamada əsas məntiq podratçıların investisiyaları daha çox qaytarıldıqda bölgüdə dövlətə çatan pay artır);
- layihənin Saziş müddətində iş proqramı və onun əsasında illik iş proqramı və onu tənzimləyən müvafiq büdcəsi müəyyənləşdirilir;
- büdcələr podratçılar arasında reallaşdırıldıqdan sonra dövlətin təmsil olunduğu və rəhbərlik etdiyi Rəhbər Komitədə razılaşdırılır və təsdiq edilir;

- hər podratçı ayrıca olaraq mənfəət vergi bəyannaməsini (MVB) dövlətə təqdim edir (satış müddətində mənfəət vergisi 25% nəzərdə tutulmuşdur).

Hasilatın Pay Bölgüsü Haqqında Sazişin şərtlərinə uyğun olaraq yuxarıda qeyd olunanları aşağıdakı şəkil 1-dəki kimi təqdim etmək olar:

Şəkil 1. Hasilatın Pay Bölgüsü Haqqında Sazişin əsas şərtləri.

HPBHS-nin layihəsinə qoyulmuş investisiyanın dövlət büdcəsi xərclərindəki və ÜDM-dəki vəziyyəti

Göründüyü kimi, investorlar (Sazişdə podratçılar adlandırılır) layihənin inkişaf etdirilməsi üçün böyük məbləğlərdə investisiya qoyuluşları edirlər. Əgər bu meqa layihələri neft-qaz sənayesində beynəlxalq maliyyələşdirmənin təməl nöqtəsi kimi və Azərbaycan iqtisadiyyatına əhəmiyyətli töhfə kimi nəzərə alsaq, görünər ki, investorların vəsait qoyuluşu sektorun inkişafının əsas təkanverici qüvvələrindəndir. Bu layihə regionda meqa layihədir. 1994-cü ildən indiyədək bu layihəyə qoyulmuş investisiya xərcləri aşağıdakı cədvəl 2-dəki kimi olmuşdur.

Aşağıdakı cədvəl 3-də Hasilatın Pay Bölgüsü Haqqında Sazişin layihəsinə qoyulmuş investisiya xərclərinin də respublikanın dövlət büdcəsi xərclərində və ÜDM-də xüsusi çəkisi dinamika üzrə qeyd olunmuşdur. 2000-ci ildə dövlət büdcəsi xərclərinin 29,2%-ni və ÜDM-in 4,7%-ni təşkil edən HPBHS layihəsinə qoyulmuş investisiya xərclərinin həcmi 222,8 milyon manat olmuşdur. Belə ki, bu göstəricilər son dövrdə müvafiq olaraq dövlət büdcəsi xərclərinin 2010-cu ildə 14,5%-ni (ÜDM-in 4%-ni), 2011-ci ildə 13,8%-ni (ÜDM-in 4,1%-ni), 2012-ci ildə 14,8%-ni (ÜDM-in 4,7%-ni), 2013-cü ildə 15,1%-ni (ÜDM-in 5%-ni), 2014-cü ildə 14,1%-ni (ÜDM-in 4,5%-ni), 2015-ci ildə 24,3%-ni (ÜDM-in 7,9%-ni), 2016-cı ildə 20%-ni (ÜDM-in 5,9%-ni), 2017-ci ildə 16,3%-ni (ÜDM-in 4,1%-ni), 2018-ci ildə 12,4%-ni (ÜDM-in 3,5%-ni), 2019-cu ildə 14,2%-ni (ÜDM-in 4,2%-ni) və 2020-ci ildə 15,1%-ni (ÜDM-in 5,5%-ni) təşkil etmişdir.

Cədvəl 2

Hasilatın Pay Bölgüsü Haqqında Sazişin layihəsinə qoyulmuş investisiya xərclərinin dinamikası [19]

İllər	Kapital xərcləri (CAPEX), milyon ABŞ dolları	Əməliyyat xərcləri (OPEX), milyon ABŞ dolları	İnvestisiya xərclərinin cəmi, milyon ABŞ dolları
1994	-	-	-
1995	89,9	36,3	126,2
1996	351,8	64,5	416,3
1997	499,1	133,7	632,8
1998	467,4	130,6	598,0
1999	208,3	104,0	312,3
2000	140,3	104,5	244,8
2001	164,3	80,0	244,2
2002	1228,4	82,9	1311,3
2003	2132,1	94,1	2226,3
2004	2592,2	98,1	2690,3
2005	2744,5	203,5	2948,0
2006	2615,9	302,2	2918,1
2007	2925,2	511,0	3436,2
2008	1914,6	707,6	2622,3
2009	1051,2	715,7	1766,9
2010	1661,5	472,1	2133,6
2011	1912,3	770,8	2683,2
2012	2494,6	817,1	3311,7
2013	2833,2	877,2	3710,4
2014	2310,0	1073,0	3383,0
2015	1934,0	833,0	2767,0
2016	1451,0	556,0	2007,0
2017	1176,0	506,0	1682,0
2018	1150,5	505,0	1655,5
2019	1476,0	567,0	2043,0
2020	1817,0	531,0	2348,0
2021	1660,0	533,0	2193,0
Cəmi:	41001,5	11409,7	52411,3

Yuxarıdakı cədvəllərin statistik məlumatlarından göründüyü kimi, «Əsrin kontraktı» adlandırılan bu layihə ilə ölkə iqtisadiyyatının inkişafının təməli qoyulmuşdur. Aydınır ki, investisiya məbləğlərində multiplikator səmərəsini nəzərə alsaq zəncirvari təsirlə iqtisadiyyatın digər sahələrinə də əhəmiyyətli dərəcədə təsir edəcəyi məlum idi. Bu layihələrin icrasına başlanması və bilavasitə onun beynəlxalq mənbələrdən maliyyələşdirilməsi respublika iqtisadiyyatını köklü şəkildə müsbət istiqamətlərə yönəlmişdir.

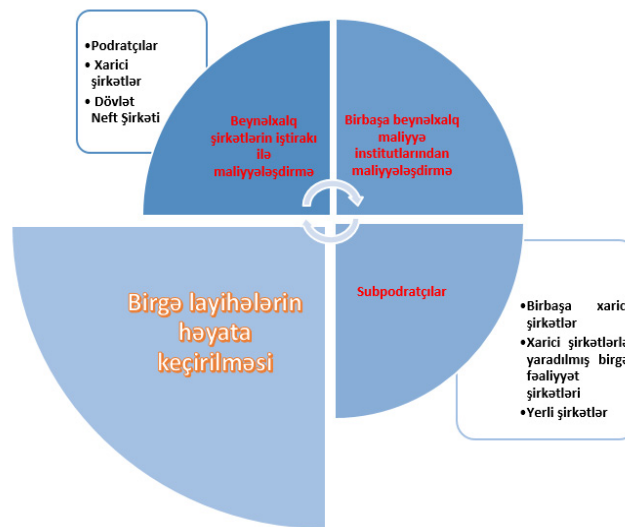
Cədvəl 3

HPBHS layihəsinə qoyulmuş investisiya xərclərinin dövlət büdcəsi xərclərində və ÜDM-də xüsusi çəkisinin dinamikası [1, 19]

İllər	İnvestisiya xərclərinin cəmi, milyon manat	Dövlət büdcəsində xərclərin cəmi, milyon manat	İnvestisiya xərclərinin dövlət büdcəsi xərclərində xüsusi çəkisi, %-lə	ÜDM-in cəmi, milyon manat	Neft-qaz sektorunda ÜDM, milyon manat	İnvestisiya xərclərinin ÜDM-də xüsusi çəkisi, %-lə
2000	222,8	764,0	29,2	4718,1	1371,0	4,7
2001	239,3	807,5	29,6	5315,6	1668,2	4,5
2002	1285,1	931,8	137,9	6062,5	1882,3	21,2
2003	2204,0	1234,5	178,5	7146,5	2149,1	30,8
2004	2636,5	1502,1	175,5	8530,2	2672,0	30,9
2005	2712,2	2140,7	126,7	12522,5	5520,9	21,7
2006	2538,8	3790,1	67,0	18746,2	10091,8	13,5
2007	2886,4	6086,2	47,4	28360,5	15914,2	10,2
2008	2097,8	10774,2	19,5	40137,2	22251,3	5,2
2009	1413,5	10503,9	13,5	35601,5	16065,5	4,0
2010	1706,9	11765,9	14,5	42465,0	20409,5	4,0
2011	2119,7	15397,5	13,8	52082,0	25829,9	4,1
2012	2583,1	17416,5	14,8	54743,7	24487,3	4,7
2013	2894,1	19143,5	15,1	58182,0	23778,1	5,0
2014	2638,7	18709,0	14,1	59014,1	21405,2	4,5
2015	4316,5	17784,5	24,3	54380,0	15382,2	7,9
2016	3552,4	17751,3	20,0	60425,2	19552,6	5,9
2017	2859,4	17594,5	16,3	70337,8	25005,4	4,1
2018	2814,4	22731,6	12,4	80092,0	32231,7	3,5
2019	3473,1	24425,9	14,2	81896,2	30051,9	4,2
2020	3991,6	26416,3	15,1	72578,1	20417,5	5,5
2021	3728,1	-	-	92857,7	33930,6	4,0

Neft-qaz sənayesində beynəlxalq maliyyələşmənin tətbiqi istiqamətləri

Respublikanın neft-qaz sənayesində beynəlxalq maliyyələşmənin tətbiqi şərti olaraq bir neçə istiqamətlər üzrə təsnifləşdirilə bilər. İlk öncə onun ümumi görünüşünün təsvirini aşağıdakı şəkil 2-dəki kimi göstərmək olar.

Şəkil 2. Neft-qaz sənayesində beynəlxalq maliyyələşmənin tətbiqi istiqamətləri.

Beləliklə, şəkil 2-dən görüldüyü kimi, respublikamızın neft-qaz sənayesinin inkişafında beynəlxalq şirkətlər və maliyyə institutları vasitəsilə maliyyələşmə mənbələri aşağıda göstərdiyimiz bir neçə istiqamətlərdən ibarətdir.

1-ci istiqamət. İri miqyaslı (məsələn, BP, Exxon, Statoil (Equinor) beynəlxalq şirkətlər Azərbaycan Respublikası ilə (dövlətlə) yataqların birgə işlənməsi və Hasilatın Pay Bölgüsü Haqqında Sazişlər imzalamaqla ciddi öhdəliklər nəticəsində birbaşa investisiyalar edir. Məsələn, ilk imzalanan “Əsrin kontraktı” adlandırılan Azəri-Çıraq və Günəşli yataqlarının birgə işlənməsi və Hasilatın Pay Bölgüsü Haqqında Saziş (HPBS) çərçivəsində 1994-2021-ci illərdə layihəyə 11,5 milyard ABŞ dolları əməliyyat xərcləri və 41,0 milyard ABŞ dolları isə kapital (əsaslı) xərcləri, ümumilikdə isə layihəyə 52,4 milyard ABŞ dolları investisiya edilmişdir. Qeyd olunan investisiya üçün həmin şirkətlər bir neçə istiqamətdən maliyyələşdirilməsi mümkün olmuşdur:

- öz vəsaitləri (xaricdə olan) hesabına yönəldilən birbaşa investisiya;
- öz digər aktivlərinin girovu əsasında maliyyə institutlarından cəlb etdikləri vəsait hesabına;
- HPBS əsasında əldə etdikləri hüquq və aktivlərin əsasında beynəlxalq maliyyə institutlarından cəlb etdikləri vəsait hesabına;
- layihədə istehsalı başladıqdan sonra əvvəlki illərdə əvəzi ödənilməmiş xərclərin qaytarılması üçün layihələrdən daxilolmalar hesabına (bu istiqamət əvvəlki illərdə əhəmiyyətli xüsusi çəkiyə malik deyildir).

2-ci istiqamət. Bu istiqamət üzrə layihələr birbaşa beynəlxalq maliyyə institutları tərəfindən maliyyələşdirilməsidir. Lakin 90-cı illərin ortalarında bu tipli əqdlərin həyata keçirilməsi mümkün deyildir. Tələb olunan göstəricilərin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması və transformasiyası, gəlirlik göstəricilərinin beynəlxalq audit şirkətləri tərəfindən təsdiq olunmaması, maliyyə institutlarının yoxlama və risk komitələrinin prosedur tələblərinə cavab verməməsi buna platforma yarada bilmirdi. Müəyyən vaxt keçdikdən sonra aktivlərin, eləcə də onlar üzərində sahiblik hüququ daşıyan hüquqi şəxslərin beynəlxalq qloballaşma şəraitində yeni müasir standartlara cavab verən təqdimatı bu tipli əqdlərin yaranmasına imkan və şərait yaratdı.

3-cü istiqamət. Bu istiqamətdə olan investisiya 1-ci ilə müqayisədə qismən aşağı səviyyədə olmasına baxmayaraq, yan sahələrin inkişafında xüsusi ilə yeni təcrübənin formalaşmasında, kadr potensialının gücləndirilməsində, investisiya layihələri üzrə məhdudiyət baryerlərindən olan dil, yanaşma və sair çətinliklərin aradan qaldırılmasında əhəmiyyətli köməklik göstərmişdir. Eyni zamanda genişmiqyaslı layihələrin yaradılması və inkişafında bu istiqamətdə maliyyələşmələrin özlərini də 3 bölməyə təsniflədirə bilərik:

- *layihələrə xidmət göstərən birbaşa xarici şirkətlər tərəfindən maliyyələşdirmə*. Belə ki, layihələrin həyata keçirilməsi zamanı məhsul, iş və xidmətlər tələb olunur ki, bunların da bəziləri yalnız xarici mənbələrdən mümkündür. Bu isə öz növbəsində 2 səbəbdən mümkündür:

a) həmin məhsulun (iş və xidmətlərin) yerinə yetirilməsi zamanı müvafiq sertifikatların və standartlara cavab verməsinin beynəlxalq miqyasda təsdiqi sənədlərinin olması;

b) yeni bazarda bu tipli məhsulun (iş və xidmətlərin) olmaması və ya keyfiyyətinin aşağı olması.

- *layihələrə xidmət göstərən birgə fəaliyyətlər üzrə*. Məlum olduğu kimi, aparılan uğurlu neft strategiyasının əsas istiqamətlərindən və onu şərtləndirən amillərdən biri də meqa neft-qaz layihələrinin icrası zamanı yerli istehsalın və şirkətlərin gələcək inkişafının təmin olunması üçün bütün sazişlərdə yerli mənbələrə 10% üstünlük hüququ verilməsidir. Bu o deməkdir ki, yerli şirkətlərin təklifləri 10% bahalıq təşkil etsə də seçimlərdə üstünlük hüququ onlara şamil edilir. Bu üstünlük hüququ ilə əlaqədar olaraq, layihələrin ilkin mərhələsində yerli şirkətlərin xarici təcrübəyə malik olmadığını nəzərə alaraq, sinerjiyaların yaradılması məqsədi ilə xarici şirkətlər yerli şirkətlərlə birgə fəaliyyət istiqamətində birgə müəssisələr və alyanslar yaratmışlar. Həmin müəssisələr müxtəlif profilli şirkətlər kimi uğurla fəaliyyət göstərirlər. Əlavə olaraq, çox hallarda bu müəssisələrin yaradılması yerli şirkətlər tərəfindən investisiya edilməsinə ehtiyac yaratmışdır. Tələb olunan investisiya xarici şirkətlər tərəfindən təmin edildi ki, bu da ölkənin neft-qaz sənayesində dolay investisiyalar və maddi və qeyri-maddi faydalar verdi.

- *yalnız yerli şirkətlər tərəfindən məhsul, iş və xidmət satışı*. Layihələrin icrası uğurla davam etdikcə yerli şirkətlərin təcrübəsi artaraq stabil müqavilələr əsasında onların davamlılığı güclənmişdir. Bunun əsasında yerli şirkətlər beynəlxalq maliyyə institutları ilə əməkdaşlıq yaradaraq çoxşaxəli maliyyə alətlərindən faydalanmışdır.

Beləliklə, yuxarıda şərh edilən 3 istiqamətin hər birində beynəlxalq maliyyələşdirmə xüsusi rol oynamış və əhəmiyyətini təsbit etmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycanın statistik göstəriciləri / Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı: 9 № - li kiçik müəssisə, 2021, 752 s.
2. “Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin strukturunun təkmilləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2003-cü il 24 yanvar tarixli 844 nömrəli Fərmanında dəyişikliklər edilməsi barədə» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 dekabr 2014-cü il tarixli, 430 nömrəli Fərmanı / Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2015-ci il, №1
3. Kərimov, N. “Əsrin müqaviləsi” çərçivəsində hasil olunan neftin Bakı-Novorossiysk kəməri ilə nəqli problemləri / Kərimov, N. // İpək yolu, - Bakı: - 2019. №1, - s. 126-135.
4. Mehdiyev, Ə. Əsrin müqaviləsi: Azərbaycanın neft strategiyasının təməl daşı / Ə.Mehdiyev. - Bakı: - 2014. - 245 s.
5. Neft qaz sənayesinin iqtisadiyyatı və idarə edilməsi / M.Ə.Əliyev [və b.]. - Bakı: Litterpress, - 2016. - 553 s.
6. İllik hesabat / Azərbaycan Respublikası Hasilat Sənayesində Şəffaflıq Komissiyasının illik hesabatı. Bakı, 2019, 164 s.
7. Абдуллаев, Р. История трансформации SOCAR / Абдуллаев, Р., Гасымов, С. Б.: Недра, 2017, 232 с.
8. Алиев, А.А. Оценка финансового потенциала инновационного развития компаний (на примере нефтегазовой промышленности): монография / Алиев, А.А. - М.: Русайнс, - 2021. - 150 с.
9. Алиев, Н.А. Нефть и нефтяной фактор в экономике Азербайджана в XXI веке / Алиев, Н.А. - Баку: - 2010. - 244 с.

10. Гусейнов, Д.Р. Международное экономическое сотрудничество Азербайджанской Республики в топливноэнергетической сфере: / Дис. на соискание ученой степени кандидата экономических наук / - Москва, 2018. - 204 с.
11. Еремин, Н.А. Основные принципы методологии комплексной оценки запасов углеводородов в нефтегазовых инвестиционных проектах / Н.А.Еремин, Ю.Г.Богаткина, В.Н.Лындин // Нефтяная провинция, - Бугульма: - 2019. № 1 (17), - с. 31-50.
12. Зубарева, В.Д. Техничко-экономический анализ нефтегазовых проектов: эффективность и риски / В.Д.Зубарева, А.С.Саркисов, А.Ф.Андреев. - М.: ИЦ РГУ нефти и газа, - 2018.
13. Исаков, А. Управление эффективностью деятельности подрядчиков / А.Исаков, Э.Лирон // Нефтяное хозяйство, - Москва: - 2019. №2, - с. 15-20.
14. Краюшкина, М.В. Методология проектирования в нефтегазовой отрасли и управление проектами / М.В.Краюшкина. - Ставрополь: Северо-Кавказский Федеральный университет (СКФУ), - 2014. - 125 с.
15. Fattouh, B. The rise of renewables and energy transition: what adaptation strategy exists for oil companies and oil-exporting countries? / Bassam Fattouh, Rahmatallah Poudineh, Rob West // Energy Transitions, - 2019. Vol. 3. № 1, - 1, p. 45-58.
16. Gasimov, A.A. On management evaluation of oil-gas industry enterprises in modern economic condition / A.A.Gasimov, G.B.Hajiyev // SOCAR Proceedings, №3, 2021, p. 100-105.
17. <https://e-qanun.az/framework/9098>
18. <https://socar.az/socar/az/info/printable/activities/production/azeri-chirag-deep-water-gunashli>
19. https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/news/business-updates.html

Анвар Аллахяр оглы Гасымов
**Диссертант «Нефтегазового научно-исследовательского
 проектного» Института Государственной нефтяной
 компании Азербайджанской Республики (SOCAR)**

Сущность международного финансирования в нефтегазовой отрасли и основные направления его развития

Резюме

Цель исследования - определить характер международного финансирования нефтегазовой отрасли в современных экономических условиях и основные направления его развития.

Методология исследования – в работе использовались логическое обобщение, системный подход, методы анализа и синтеза.

Значимость применения исследования - Согласно исследованию, данный проект, получивший название «Контракт века», заложил основу для развития экономики страны и окажет значительное влияние на другие отрасли экономики.

Результаты исследования - применение международного финансирования в нефтегазовой отрасли республики можно условно разделить на несколько направлений, и реализация этих проектов и его финансирование из международных источников коренным образом повернули экономику страны в положительном направлении.

Оригинальность и научная новизна исследования – выявлены основные направления развития международного финансирования в нефтегазовой отрасли и оценено положение инвестиций в проект в расходах государственного бюджета и ВВП.

Ключевые слова: *нефтегазовая отрасль, международное финансирование, соглашения, проект, инвестиции, стоимость.*

Anvar Allahyar Gasimov
PhD Candidate of «Oil and Gas Scientific Research Institute» of
State Oil Company of Azerbaijan Republic (SOCAR),

The nature of international financing in the oil and gas industry and the main directions of its development

Summary

The purpose of the study is to determine the nature of international financing in the oil and gas industry in modern economic conditions and the main directions of its development.

Research methodology - logical generalization, systematic approach, analysis and synthesis methods were used in the research work.

Significance of the application of the study - According to the research, this project, called the «Contract of the Century», laid the foundation for the development of the country's economy and will have a significant impact on other sectors of the economy.

The results of the study - the application of international financing in the oil and gas industry of the republic can be conditionally classified into several areas, and the implementation of these projects and its financing from international sources has radically turned the country's economy in a positive direction.

Originality and scientific finding of the research - the main directions of development of international financing in the oil and gas industry were identified and the situation of the investment in the project in the state budget expenditures and GDP was assessed.

Key words: *oil and gas industry, international financing, agreement, project, investment, cost.*